

ΨΕΡΚΙΟΚΩΜΗΤΗΣ, UN ETNÒNIM NUBI A PISÍDIA

BARTOMEU OBRADOR CURSACH
Universitat de Barcelona

RESUM

Encara que Zgusta inclogué Ψερκιοκωμήτης, un etnònim documentat en una de les llistes dels Ξένοι Τεκμορεῖοι de Pisídia (*SERP* 319,2), en el seu repertori toponímic d'Anatòlia (*KON* 661 § 1440), la presència del mateix ètnic en una inscripció un poc anterior a Egipte (*I.Syr.* 76) implica que s'ha d'identificar amb *Pselchis*, a Núbia. Conseqüentment, es refusa que Ψερκιοκωμήτης pugui tenir cap relació amb les formes paleofrígies documentades a les inscripcions W-02 i Dd-101.

MOTS CLAU: Pisídia, toponímia, *Xénoi Tekmoreîoi*, Egipte romà, frigi.

ΨΕΡΚΙΟΚΩΜΗΤΗΣ: A NUBIAN ETHNIC IN PISIDIA

ABSTRACT

Although Zgusta included in his survey of the Anatolian toponyms (*KON* 661 § 1440) the ethnic Ψερκιοκωμήτης, attested in a list of the Ξένοι Τεκμορεῖοι from Pisidia (*SERP* 319,2), a second occurrence from Egypt (*I.Syr.* 76) shows that it may be identified with *Pselchis*, a city in Nubia. Consequently, any possible relation with Old Phrygian words in W-02 and Dd-101 must be excluded.

KEY WORDS: Pisidia, toponymy, *Xénoi Tekmoreîoi*, Roman Egypt, Phrygian.

A l'àrea de Sağır i Kumdanlı (a uns 20 km al nord de l'antiga Antioquia a Pisídia, Anatòlia) s'han trobat diverses inscripcions gregues del s. II d.C.¹ produïdes per una associació cultural autoanomenada Ξένοι Τεκμορεῖοι.² Tot i que en sabem ben poca cosa, és clar que es tracta d'una associació masculina, els membres de la qual aportaven quantitats importants de doblers, i que tenia una organització estructural definida (Blanco-Pérez 2016: 41). És explícita la seva relació amb el culte a l'emperador (per exemple, *SERP* 334-335,13, l. 10-11)³ i a la

*Malgrat no haver estat mai de forma oficial alumne del prof. Marc Mayer, he tingut la sort de gaudir del seu magisteri a Menorca, en algunes de les seves estades dedicades a la recopilació i anàlisi de l'epigrafia insular. Serveixi, doncs, aquest petit estudi com a mostra d'agraïment.

¹ Sobre la cronologia, vegeu la recent revisió de Blanco-Pérez (2016: 136-139).

² El nom sencer s'ha preservat en diverses inscripcions: *SERP* 329,3 (Sağır), *SERP* 331,6 (Kumdanlı), *SERP* 333,12 (Sağır), *SERP* 334,13 (Sağır), *SERP* 335,14 (Sağır). A la inscripció nº 2 de Labarrae i Özsait 2008, 156-158 (*SEG* 58:1556), de Yalvaç, s'hi llegeix simplement τεκ[μ]ιορεῖοι. Val a dir, però, que en aquest cas no es tracta d'un llistat de subscriptors d'aquesta associació, ans d'una dedicació en honor d'un déu que ha d'ésser Μήν Ἀσκαηνός. De fet, el verb *τεκμορευειν s'associa als devots d'aquest déu (vegeu Blanco-Pérez 2016: 132-144).

³ [μεγάλη] Ἄρ[τεμις. ὑπέρ] | [τῆ]ς τῶ[ν] κ[υ]ρίων] Α[ὔ]|[τ]οκρατόρων τύχης | καὶ νείκης καὶ | ἐωνίου διαμονῆς | Ξένοι Τεκμορεῖοι ἀνέστησαν "Gran Àrtemis. Per la fortuna i la victòria i l'eterna continuïtat dels emperadors els *Xénoi Tekmoreîoi* aixecaren...".

Gran Àrtemis (μεγάλη Ἄρτεμις, així a *SERP* 319, 2, l. 1), també amb les terres conreables del seu temple a Sağır, que s'estenien entre aquesta localitat i la punta nord-est del llac Hoyran (Hoyran Gölü, Bru 2017: 153-154).

Tot i el nombre i la considerable llargària d'alguna de les inscripcions, la major part d'aquests texts només esmenten l'associació pròpiament, l'objecte que dediquen a la divinitat,⁴ els oficials de l'associació⁵ i la llista dels subscriptors que hi han contribuït econòmicament. Aquests subscriptors normalment són esmentats d'una manera molt formular: nom (en nominatiu o genitiu), patronímic (nom del pare en genitiu), ètnic (en concordança amb el nom, sovint també s'hi afegeix el lloc de residència) i quantitat aportada (símbol de denari i la xifra).

Deixant de banda l'envitricollada qüestió de la natura d'aquesta associació, les inscripcions dels Ξένοι Τεκμορῆτοι són una font valuosíssima per als ètnics, car testimonien molts de topònims que no coneixeríem per cap altra font. Malauradament, aquestes inscripcions per sí mateixes no ofereixen cap dada útil per a situar geogràficament tot aquest material onomàstic. Moltes localitats corresponen a petites viles i llogarets (κῶμαι)⁶ que no han deixat cap rastre material que s'hagi pogut identificar ni cap menció en les fonts manuscrites. Així doncs, sense altres documents epigràfics o literaris que afegeixin més informació, és impossible saber de quin lloc exacte provenen la major part de les persones esmentades i a quin àmbit lingüístic hem d'associar aquests topònims.

És necessari remarcar aquest darrer punt perquè majoritàriament aquests gentilicis no deriven de topònims grecs (tot i haver estat adaptats a aquesta llengua). Com que les llengües d'Anatòlia (si bé unes més que d'altres, amb l'excepció de l'hittita) són exemples paradigmàtics de documentació fragmentària, en aquest camp l'onomàstica té un cert paper a l'hora de fixar la difusió d'aquestes llengües i la seva posició dialectal, encara que els estudiosos són conscient de la precarietat d'aquesta casta de materials lingüístics.

Si bé és temptador caure en el parany de considerar aquests ètnics automàticament pisidis (ja sigui en el sentit lingüístic o només geogràfic) perquè aquestes inscripcions provenen de Pisídia, la realitat que s'imposa no és tan senzilla. És cert que hi trobem gent clarament originària de Pisídia (per exemple, hi ha al manco dos βουλευταί d'Antioquia, *SERP* 340,18 l. 2 i l. 15) però també hi ha gent provinent d'altres contrades. El cas més ben documentat el conforma el considerable nombre d'ètnics clarament frigis (tampoc hi manca antroponímia

⁴ Altars (βωμός), encensers (λιβανωτής), copes per a libacions (φιάλη), plats (πάτελλα), teies (δαός) i estàtues (ἀνδριάς, vegeu Blanco-Pérez 2016: 134).

⁵ L'ἀναγραφεύς 'secretari' (encarregat de fer les llistes), els βραβευταί 'jutges' (tal volta encarregats d'avaluar la idoneïtat dels membres de l'associació) i el πρωτανακλίτης. Aquest darrer terme no es documenta fora d'aquestes inscripcions, però probablement designi el cap de l'associació, car sembla fer referència a una posició preminent en els banquetes segons Blanco-Pérez (2016: 134).

⁶ Hi trobem 17 ciutats i unes 120 viles segons Bru (2017: 156).

típica de Frígia). De fet, s’hi registra gent provinent de la vall del Tembris i de Frígia Paroreios, hi apareixen ciutats tant ben documentades com Malos, Sinnada, Metròpolis o Primnessos entre d’altres. Així doncs, tot i que una primera aproximació ens podria fer pensar que si un d’aquests ètnics no es documenta enlloc més pot ésser considerat pisidi, tenim prou exemples per a considerar que no és necessàriament així. De fet, el nom de Ξένοι ‘forasters’ sembla relacionat amb el bigarrat origen dels membres d’aquesta associació (Blanco-Pérez 2016: 140-141). Una cosa ben diferent és que hi hagi arguments lingüístics que puguin relacionar aquests ètnics amb el pisidi, quelcom gens fàcil atesa la poca documentació que ens ha arribat en aquesta llengua.

El cas que ens ocupa aquí és l’ètnic Ψερκιοκωμήτης (KON 661 § 1440), documentat un sol cop a la línia 24 de l’extensa inscripció SERP 319,2:

Ἀὐρ(ήλιος) Ἀσκληπιάδης Τιμοθέου Ψερκιοκωμήτης
 “Aureli Asclepiades, fill de Timoteu, vilatà de Pserkios”

Sense entrar en alguns detalls com la manca de la quantitat aportada en aquest registre ni en el següent i el comú itacisme en el patronímic (Τιμοθέου per Τιμοθέου), el nom d’aquest home ens indica, com tants d’altres, que esdevingué ciutadà romà a partir de la *Constitutio Antoniana* del 212 d.C., fet pel qual trobem el *praenomen* llatí *Aurelius*. De fet, per altres raons Pérez-Blanco (2016: 137) considera que aquesta inscripció ha de ser posterior al 238 d.C. Ara bé, el nom de la vila d’on procedeix Aureli Asclepiades, Ψερκι(o)-, no té cap paral·lel a Anatòlia, fet que el converteix en un candidat òptim per a esdevenir font de tota casta d’especulacions. És cert que a la inscripció del mateix tipus SERP 340,18 l. 36 Ramsay restaurà el mateix etnònim: Ἀὐρ(ήλιος) Ἀππᾶς Ἀ[πο]λλο[δότου] Ψ[ερ]κι[οκωμήτ]ης. Malauradament, aquesta part de la inscripció ja estava molt malmesa quan fou documentada per Sterret l’any 1885 i Ramsay el 1886 i avui dia s’ha perdut, fet que no ens permet corroborar la suposada presència de les lletres llegibles. Així doncs, la restauració proposada per Ramsay a SERP 340,18, tot i que sovint tenia molt bones intuïcions, difícilment pot ésser tinguda com un segon testimoni.

Per altra banda, Orel (1997a: 41 i 454, també 1997b: 65) va considerar que Ψερκιοκωμήτης compartia arrel amb el nom d’una divinitat documentada en frigi com *pserkei* (dat.). Ara bé, la història no és tan senzilla com pugui semblar a primer cop d’ull. La lectura de *pserkei* a la inscripció paleofrígia W-02 és més que discutible. De fet, Lejeune i Brixhe en la seva excel·lent edició (*CIPPh*, 42-43, fotografies a II, Pl. XX-1, XX-2 i XXI-1 a 3) hi llegeixen *iketaios* : *pseik..? ed²[a]e²s*. Tot i que els editors no mostren cap dubte sobre la presència de la lletra ⟨i⟩, que impossibilita que s’hi pugui llegir *pserkei*, cap al final del mot la lectura no és del tot clara. El més probable, però, és que haguem de llegir-hi *pseika*, amb una ⟨a⟩ de tres traços centrals com la primera de la mateixa inscripció (la lectura de la qual no admet dubtes). En aquest cas, la paraula ha d’ésser analitzada com un substantiu neutre en nominatiu-acusatiu plural fent la funció de complement

directe: “Iketaios feu (aquests) *pseika*”. Evidentment, la manca de paral·lels fa que no puguem saber què són els pretesos *pseika*, encara que s’hi espera quelcom relacionat amb el culte a la deessa mare. Normalment en aquesta posició hi trobem parts del monument o estructures relacionades.

L’única alternativa possible és llegir-hi *pseikei*, amb una insòlita lligadura entre les dues lletres per la seva part superior. En aquest cas tindríem un antropònim en datiu. Ara bé, de tots els monuments frígis d’aquestes característiques només la inscripció M-01a, a la major de les façanes culturals frígies, inclou un antropònim en datiu. Tanmateix, es tracta d’un cas especial, que rememora un important monarca frigi, Midas, la memòria del qual sembla recuperar-se en forma de culte heroic juntament amb el culte de la deessa mare, difós per ell mateix dos-cents anys abans que s’esculpís aquest monument: *ates* : *arkiaevais* : *akenanogavos* : *midai* : *lavagtaei* : *vanaktei* : *edaes* “Ates, el fill d’Àrquias, l’*akenanogavos*, (ho) feu per a Midas, cap del poble i sobirà”. Sigui com sigui, M-06 és una típica façana cultural frígia amb nínxol de mitjans del s. VI a.C. (Berndt-Eröz 2006: 231-232 no. 29) que difícilment estaria dedicada a una altra divinitat que no fos la deessa *Matar* (‘mare’ en frigi). Així doncs, tant la interpretació com la lectura d’Orel no són coherents amb les dades actuals.

Tanmateix, l’actuació d’Orel en aquest mot no fou del tot arbitrària. Cal tenir en compte que en la inscripció paleofrígia Dd-101 trobem un segon testimoni d’una forma que comença per *ps-* en una seqüència sospitosament semblant: *psēr[?]keyoy atas* o *pseu[?]keyoy atas*. Es tracta d’un segell de calcedònia (amb agafador d’argent), on també s’hi troba la representació d’un lleó (vegeu *CIPPh* I, 271 i II, pl. CXXXII-1 a 3). L’origen d’aquesta peça és desconegut, només sabem que actualment pertany a la col·lecció privada de Jonathan Rosen (New York)⁷ i que, pel seu estil, és d’època aquemènida (550-330 a.C., Genz 2009, 310 n. 20 i 21). La segmentació del text ve donada per la presència de la seqüència *atas*, el nominatiu d’un *Lallname* masculí molt comú a Frígia i a Anatòlia en general, transcrit en grec com Ἄτ(τ)αζ (*KPN* 105 § 119-2 i 106-107 § 119-9). Malauradament, un cop en la part superior de la inscripció fa que sigui difícil saber si hem de llegir el primer mot, molt possiblement temàtic en datiu singular, com *psēr[?]keyoy* o *pseu[?]keyoy*. Sigui com sigui i deixant de banda l’associació entre la representació del lleó (un dels símbols de *Matar*, com es veu, per exemple, als relleus de la façana d’Arslankaya) i el suposat teònim, l’equació entre W-02 *psēik..?* i Dd-102 *psēr[?]keyoy* o *pseu[?]keyoy* no es vàlida. Només ho seria si s’acceptés que per un error el gravador de W-02 s’oblidà del traç oblic d’una prestesa ⟨u⟩, *psēuk..?*, i que en Dd-102 la lectura vàlida és *pseu[?]keyoy*. En tot cas, però, la relació de Dd-102 *psēr[?]keyoy* o *pseu[?]keyoy* i l’etnònim Ψερκιοκωμήτης tampoc és acceptable d’entrada pels problemes de lectura del segell frigi.

⁷ Aquest segell havia estat anteriorment propietat del Dr. Elie Borowski (així a *CIPPh* I, 271). Vull agrair en aquest punt l’atenció de Yigal Bloch, conservador del Bible Lands Museum Jerusalem (institució que preserva la major part de la col·lecció Borowski) per informar-me de la nova propietat de la peça (comunicació personal, 17/12/2017).

Ara bé, encara hi ha un argument de més pes per a desestimar aquesta suposada relació: el més versemblant és que Ψερκιοκωμήτης (KON 661 § 1440) no documenti un insòlit topònim minorasiàtic, sinó un de nubí ben conegut. A diferència de molts altres ètnics, Ψερκιοκωμήτης sí que té un paral·lel exacte, si bé fora d'Anatòlia. És tracta de la inscripció d'Egipte *I.Syr.* 76 (CIG add. 1815c, IGRR 1 1226, OGIS 408) incisa a mitjans del s. II d.C. dins de la tomba de Ramsès X a Tebes (Syringe I), que, per la presència del verb ἐμνήσθη,⁸ Baslez (1992, 94) considera que testimonia una prosternació (προσκύνημα) dirigida als personatges que s'hi esmenten:

Τιμόθεος Ψερκιοκωμήτης
 ἐμνήσθη, ἐπ' ἀγαθῶ, Φιλοπάππου
 τοῦ βασιλέως καὶ Μαξίμου
 4 Στατιλίου, ἰδίου λόγου, τῶν
 λογιωτάτων καὶ φιλτάτων,
 καὶ [Ι]ουλίας Πασικλείας
 τῆς Πίου τοῦ [ρ]ήτορος
 8 τοῦ Ἀχαρίστ[ο]υ καθηγητοῦ.

“Timoteu, vilatà de Pselkis, va recordar-se favorablement de Filopapos, el rei, i de [Titus] Màxim Estatili, *l'idios logos*, els més eloqüents i plaents, i de Júlia Pasiclea, la filla de Pius el retòr, el preceptor d'Acarist.”

La lectura presenta algunes dificultats en les darreres línies, tot i que cap pel que fa a l'ètnic que ens interessa. Tot seguint l'edició oferta a OGIS 624-625 n° 408, cal assenyalar que alguns editors a la l. 6 hi llegeixen [Ι]ουλίας Πα[νο]λβίας i a la l. 7 Γαΐου, lectures que són molt forçades. Finalment, cal esmentar que la darrera línia comença amb l'article femení τῆς igual que la setena. Com que ja tenim un τῆς seguit d'un antropònim masculí en genitiu, el patronímic de [Ι]ουλίας, sovint s'havia interpretat aquest segon com el nom del seu marit (“Júlia ... l'(esposa) d'Acarist”), quelcom que no encaixa amb la paraula següent καθηγητοῦ, menystinguda pels que opten per aquesta segona opció tot adduint que la lectura, tot i que la identificació del mot és segura, no és prou clara al començament. La proposta de Dittenberger a OGIS, que corregeix τοῦ on s'hi llegeix el segon τῆς, soluciona perfectament el problema d'aquesta darrera línia.

Per altra banda, Baillet (a *I.Syr.*) no esmenta la identificació proposada a OGIS d'aquest Filopapos amb amb Gai Juli Antíoc Epífanos, el nét d'Antíoc IV Epífanos de Commagena, més conegut com Filopapos, que ostentava de forma purament protocol·lària el títol de rei i que morí a Atenes el 116 d.C. (on es troba part del seu mausoleu). Així doncs, per copsar el sentit del text Baillet ha de seguir la proposta de Letronn, qui considerarà que Timoteu s'oblidà d'escriure el mot οἰκονόμου i que per tant aquest Filopapos seria un 'ecònom del rei' (Φιλοπάππου <οἰκονόμου> τοῦ βασιλέως). Ara bé, aquesta alternativa no ha

⁸ Sobre aquest verb i el seu ús en aquesta mena d'inscripcions vegeu Rehm 1941.

tingut cap mena de fortuna i Baslez (1992, 93-97) ha pogut definir les relacions de l'hereu de la nissaga de Commagena amb Egipte.

La qüestió és del tot clara pel que fa al segon personatge. Es tracta de *Titus Statilius Maximus Severus*, de l'*ordo equester*, que fou *idios logos* entre l'any 148 i el 159 (segons Baslez 1992, 94 n. 20), un oficial romà sota les ordres directes del prefecte d'Egipte encarregat de les finances públiques i també dels temples egipcis.⁹ Entre d'altres textos, el tenim documentat en una inscripció llatina del Colós de Mèmnon,¹⁰ també a Tebes (Bernand i Bernand 1960 n.º 48):

*T(itus) Statilius Maximus Severu[s]
Memnonem audio hor(a) (prima)
a(nte) d(iem) XII Kal(endas) Mart(ias) anno XX
Hadriani Imp(eratoris) n(ostris)*

“Jo, Titus Estatili Màxim Sever, escolto Mèmnon a la primera hora del dia dotzè de les calendes de març de l'any 20 de nostre emperador Adrià [= 136 d.C.]”

La resta de personatges ens són totalment desconeguts. Sigui com sigui, però, aquest Timoteu sembla un grec d'Egipte lligat d'alguna manera a les elits administratives del país. Per aquest motiu els hel·lenistes dedicats a Egipte no han dubtat a l'hora de considerar que el Ψερκιοκωμήτης d'aquesta inscripció és un ètnic de *Pselchis*, actual El-Dakka (encara que avui dia sota el pantà d'Assuan), ciutat ben documentada al sud del territori controlat per Roma, en el desert de Núbia, entre la primera i la segona cataracta del Nil. El nom d'aquesta ciutat es documenta tant en egipci jeroglífic, *Pr-Slk.t* i *Pr-Slq*,¹¹ com en grec, Ψελκις (Tempel von Dakke III 40, *IGChrEg* 199, Ptolemeu *Geographia* 4.5.74) i Ψελχις (Tempel von Dakke III 55, Estrabó 17.1. 54), i llatí *Pselc(h)is* (Plin. *HN* 6.181.9, *It.Ant.* Wess. 162.2). Les diverses variants, algunes testimoniades en les inscripcions del temple de Thot de la mateixa ciutat,¹² corresponen a vacil·lacions ben documentades en les inscripcions gregues i llatines d'Egipte. Així ho explica Dittenberger en el seu comentari a *OGIS* 408 (n. 1): “liquidarum λ et ρ et gutturalium κ et χ permutatio inter frequentissimas res est.”

En conclusió, tenim un paral·lel exacte per a la forma testimoniada a Pisídia que ens remet a una població ben documentada a Núbia. Aquest motiu fa pensar que el dos ètnics es refereixen a la mateixa ciutat i que l'Aureli Asclepiades de *SERP* 319,2 prové ni més ni menys que d'aquesta ciutat. Ens trobem, doncs, davant d'un estranger més a les llistes dels Ξένοι Τεκμορῆοι, amb la peculiaritat que en aquest cas concret sembla provenir d'Egipte, com cap altre individu

⁹ Sobre aquest càrrec vegeu l'obra monogràfica de Swarney 1970.

¹⁰ La germana de Filopapos, Júlia Balbilla, juntament amb l'emperador Adrià i la seva esposa Sabina, va visitar uns anys abans (129-130 a.C.) el mateix monument, on hi deixà incises unes conegudes composicions en grec eoli (Rosenmeyer 2008), que, entre d'altres temes, fan referència al mateix mite de l'estàtua cantaire a l'alba que mostra la inscripció de Titus Estatili Màxim.

¹¹ Vegeu l'entrada corresponent al portal Trismegistos: www.trismegistos.org/place/1949 [consultat el 10/12/2017].

¹² Sobre el temple vegeu Porter i Moss 1975, 40-45 (amb generoses referències).

identificat fins ara. Així doncs hem de bandejar Ψερκιοκωμήτης (KON 661 § 1440) dels llistats toponímics de Pisídia i, consegüentment, refusar qualsevol relació amb els mots paleofrigis de les inscripcions W-02 i Dd-102. Per altra banda, Τιμόθεος és un nom massa comú perquè sigui indicatiu de res encara que la inscripció egípcia que conté l'ètnic Ψερκιοκωμήτης i el patronímic de la persona documentada a Pisídia siguin el mateix nom. Amb les dades actuals no es podria acceptar que el Timoteu que apareix a Tebes sigui el pare d'Aureli Asclepiades. De fet, només podem saber que de *Pselchis*, com d'altres tantes contrades, provenia gent anomenada Τιμόθεος, una dada, es miri com es miri, massa minsa.

Abreviatures

- CIPPh = Brixhe, C. i Lejeune, M. (1984), *Corpus des Inscriptions Paléo-Phrygiennes (I: Texte. II: Planches)*, Editions Recherche sur les Civilisations, Paris.
- CIG = *Corpus Inscriptionum Graecarum*, Berlin.
- IGRR = Cagnat, R. (ed.) (1901-1927) *Inscriptiones Graecae ad Res Romanas Pertinentes*, Librairie Ernest Leroux, Paris
- ISyr = Baillet, J. (1920-1926), *Inscriptions grecques et latines des tombeaux des rois ou Syringes à Thèbes*, Institut Français d'Archéologie Orientale du Caire, Le Caire.
- KON = Zgusta, L. (1984), *Kleinasiatische Orstnamen*, Carl Winter, Heidelberg.
- KPN = Zgusta, L. (1964), *Kleinasiatische Personennamen*, Verlag der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften, Prag.
- OGIS = Dittenberger, W. (1905-1905), *Orientalis Graeci Inscriptiones Selectae*, S. Hirzel, Leipzig.

BIBLIOGRAFIA

- BASLEZ, M. F. (1992), "La famille de Philopappos de Commagène. Un prince entre deux mondes", *Dialogues d'histoire ancienne*, 18,1, 89-101.
- BERNAND, A. I BERNAND, É. (1960), *Les inscriptions grecques et latines du Colosse de Memnon*, Institut Français d'Archéologie Orientale, Paris.
- BERNDT-ERSÖZ, S. (2006), *Phrygian Rock-Cut Shrines. Structure, Function, and Cult Practice*, Brill, Leiden.
- BLANCO-PÉREZ, A. (2016), "Mên Askaenos and the native cults of Antioch by Pisidia", a *Between Tarhuntas and Zeus Polieus: Cultural Crossroads in the Temples and Cults of Graeco-Roman Anatolia*, María-Paz de Hoz, M^a. P., Sánchez, J. P., i Molina, C. (eds.), Leuven, Peeters, 119-150.
- BRU, H. (2017), *La Phrygie Parorée et la Pisidie septentrionale aux époques hellénistique et romaine: Géographie historique et sociologie culturelle*, Leiden, Brill.
- GENZ, H. (2009), "Thoughts on the use of seals in Iron Age Central Anatolia", a *A life dedicated to Urartu on the shores of the upper sea. Studies in Honour of Altan Çilingiroğlu*, Saglamtimur, H., Abay, E., Derin, Z., Erdem, A. Ü., Batmaz, A., Dedeoğlu, F., Erdalkıran, M., Baştürk, M. B. i Konakşlı, E. (eds.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 309-317.

- OREL, V. (1997a), *The Language of Phrygians. Description and Analysis*, Delmar, Caravan Books.
- OREL, V. (1997b), "The vocabulary of Phrygian", *Orpheus*, 7, 37-77.
- PORTER, B. I MOSS, R. L. B. (1975), *Topographical Bibliography of Ancient Egyptian Hieroglyphic Texts, Reliefs, and Paintings. VII. Nubia, The Deserts, and Outside Egypt*, Oxford, Griffith Institute – Ashmolean Museum.
- REHM, A. (1941), "MNHΣΘH", *Philologus*, 94, 1-30.
- SWARNEY, P. R. (1970), *The Ptolemaic and Roman Idios Logos*, A. M. Hakkert, Toronto.
- ROSENMEYER, P. (2008), "Greek Verse Inscriptions in Roman Egypt: Julia Balbilla's Sapphic Voice", *Classical Antiquity*, 27, 2, 334-358.